Kiss Endre

Nyugat-Magyarországi Egyetem – ELTE

„…tudatosulás útján kifinomult emberszeretet…”

Kiss Árpád értelmiségi szerepének filozófiai alapjairól

Az „abszolút pedagógus”, illetve az „abszolút pedagógia” hipotetikus gondolata értelemszerűen szűkebb, mint a pedagógia lehetséges értelmiségtörténeti megközelítésének egésze. Lényege, hogy nemcsak egzisztenciális okokból lesznek kiváló értelmiségiek tanítók, tanárok és mesterek (nagy „M”-mel is), de szabad belső elhatározásukból is sokan tették meg ezt az utat. Csak a 20. században százakra tehetjük azoknak a kiváló magyar értelmiségieknek a számát, akik minősített formában részesítették előnyben a tanítást teljes vagy részleges életpályaként önálló tudományos, művészi vagy irodalmi tevékenységükkel szemben vagy azokat kiegészítendő.

Az „abszolút” pedagógus tevékenységében a pedagógia művészete az, amelyben a tudományos, művészi és más tehetség (a legtöbb esetben: tehetségek) megvalósulnak. A pedagógia összefoglaló médiuma lehet a szellemi tevékenység(ek) élvonalának, miközben a pedagógiai valóság egy különös értelemben válik művészetté (talán még összművészetté is). *(1)*

Kiss Árpád értelmiségi attitűdjének bergsoni, feuerbachi és egzisztenciális összetevői egyértelműek. A közvetítések finom rendszere kezdetben egy közelebbről meg nem határozott értelmiségi szerep és mentalitás filozófiai alapjait határozza meg, ezek után keres ez az értelmiségi mentalitás, „saját filozófia” társadalmi megvalósulást. E saját filozófia át meg át van szőve professzionális filozófiai elemekkel, anélkül, hogy ettől professzionális filozófiaként definiálná önmagát. S még ezután is hátra van egy lépés, olyan, amelynek különlegesen is sok köze van az „abszolút pedagógus” problémaköréhez. Ebben az esetben a már érett értelmiségi magatartás keres magának hivatást. Nem a hivatásgyakorlás közben alakul ki ez a filozófia, nem is párhuzamos azzal. Nagyon is valószínű, hogy ez a jegy az „abszolút” pedagógia egyik meghatározó kritériumává válhat. Nagyon is elképzelhető, hogy a pedagógia abban az esetben válhat abszolút pedagógiává, ha egy teljesen kiérlelt értelmiségi filozófia birtokában választják a pedagógiát.

Tanulmányunkban Kiss Árpádnak erre a filozófiájára összpontosítunk. Ez a filozófia nem akar professzionális filozófia lenni, miközben ettől még magas szinten tartalmazhat professzionális elemeket. De ez a filozófia nem a pedagógus filozófiája, semmiféle értelemben, hiszen nem alapoz meg pedagógiai rendszert vagy szokványos pedagógiai magatartást (ami persze statisztikai értelemben nem zárja ki, hogy egyetlen eleme sem térhet vissza a pedagógiai gondolkodás rendszerében).

Kiss Árpád filozófiája – e kísérletben – két tudásterület között helyezkedik el: nem professzionális, de nem is pedagógiai filozófia. Értelmiségi önmeghatározás, egzisztenciális tartalommal, ismét függetlenül attól, hogy azt diszciplinárisan egzisztencializmusnak tekintik-e vagy sem. Ez a kiindulópont megerősítheti az abszolút pedagógus hivatásképletének értelmiségtörténeti jelentőségét.

Ez az értelmiségi filozófia a „helyes élet” és az „élet értelme” körül kristályosodik ki. Nincs, nem lenne ez másként a későbbi évtizedek szövegösszefüggésében sem, jóllehet a Kiss Árpád-i kérdésfeltevés tiszta egyértelműségét fokozódó mértékben színeznék szociológiai, politológiai és más szempontok (anélkül természetesen, hogy definitíven meg tudnák változtatni ezeket az alapokat). Meglepő, de a helyes élet alapelvein minden nemzedéknek újra el kell(ene) gondolkodnia.

Kiss Árpád nagyon találóan kezdi e kérdéskör exponálását az erre a kérdésre irányuló szakadatlan korábbi erőfeszítések megítélésével: „Az emberiség helyett gondolkodók, az emberiségért magukat emésztők mintha nehézre tömött zsákokat hordtak volna fel roszszul őrzött padlásra; azok rövid idő múlva visszagurultak. És akárhányszor ismételték meg évezredek folyamán ezt a műveletet, a zsákok változatlanul lenn vannak. Mondott-e, tett-e, sugalmazott-e egyáltalán valaki valamit? Lehet, de eredménytelenül szólt, cselekedett, akart. Ha hozzájuk hasonló céljaid vannak, előtted is nyitva az út. A zsákok lenn vannak.” (*Kiss*, 1999, 270. o.) Ha az emberiség gondolkodói nem is Sziszifusz szikláit görgették a magasba, Kiss Árpád igen találóan mutat rá arra a valódi paradoxonra, vajon miért is nem lehetséges az, hogy későbbi nemzedékek egyszerűen kész eredményként vegyék át az emberi élet értelméről addig gondoltakat. Mindez nem szociológiai kérdésfeltevés (nem is értelmiségszociológiai), annyiban azonban mégiscsak az, hogy az „értelemadás” funkciója sajátosan értelmiségi feladat. Ez teremti meg azt a közös közeget, amelyben az értelmiségi szerep saját filozófiai problémája kiteljesedhet.

Kiss Árpád filozófiája a helyes életről sok szempontból nem konvencionális és köznyelven is megfogalmazható kiérleltsége ellenére is meglehetősen differenciált. Ez a filozófia egy elidegenedés-értelmezés jól felismerhető körvonalaira épül fel. A világban való értelmes, sőt boldog otthonlét nemcsak elméletileg nem teljesen magától értetődő, de a gyakorlatban sem. Az emberi boldogság problémája ez, amit nemcsak sajátos fogalmi nehézségek miatt problematikus artikulálni, de amiatt a számos valóságos árnyalat, realizáció és értelmezési lehetőség miatt is, amellyel az a való életben megjelenik.

Elemzésünk természetesen e tanulmány esetében is szoros szövegelemzésen alapul, de a tárgy természete miatt az elidegenedés és az idegenség gondolatát már ehelyütt is előre kell bocsátanunk.

Az elidegenedés- és idegenségjelenségek (akár mint ilyeneket nevezik meg őket, akár nem) mélyen benne élnek a társadalom és az egyén életében. A leghétköznapibb formákban is léteznek a mindennapi létben. *(2)* A mindennapok elidegenedése és a filozófiai elidegenedés együttesénél emlékeztetnünk kell arra is, hogy az a két filozófus, akikkel Kiss Árpád a legalapvetőbben foglalkozott, és akik gondolkodását a maga fejlődésébe a legmélyebben (gyakorlatilag professzionális szinten) beépítette, éppen Ludwig Feuerbach és Henri Bergson voltak. Feuerbachról köztudomású, hogy nagy és nagyhatású filozófiájának az elidegenedés kimondottan középponti problémája volt. Nem sokkal kisebb e probléma jelentősége Bergsonnál sem, elegendő arra utalni, hogy Bergson híres humor- és komikumelmélete gyakorlatilag kizárólag az elidegenedett társadalmi magatartások leleplezését nevezi meg a humor esztétikai forrásvidékének.

Az elidegenedést – ismét: akár tudatosan, akár öntudatlanul – csak a „helyes élet” egy változatával lehet megszüntetni. Kiss Árpád értelmiségi filozófiája is megfordít egy sorrendet.

A mindennapi létben kialakul az elidegenülés valamely változata, amellyel szemben mindenkinek – amennyiben meg akar szabadulni attól – el kell gondolkodnia a helyes élet egy változatáról. Kiss Árpád megfordításában a helyes élet nem az elidegenedéstől való szabadulás, hanem – klasszikus preventív módon – az elidegenedés lehetőségének kizárása, előre haladó harc az elidegenedés ellen. A tagadás tagadása az élet előrehatoló folyamatában.

Az idegenség és a helyes élet akkor is működő és létező antinómia, ha egyáltalán nem gondolunk rá és a mindennapi tudatban a számtalan idegenség- és elidegenedés-jelenség nem áll össze bennünk egységes fenoménné. Egy konkrét elidegenülési viszonylatból való kiszabaduláshoz nemcsak lehetséges, de szükséges is pozitív célképzeteket megfogalmaznunk. Az elidegenülés előrehaladó kiküszöbölése már jóval nehezebben szavakba önthető folyamat, a teremtő fejlődés egy metszete és perspektívája. Kiss Árpád sem konkrét elméleteket fogalmaz meg, nem is konkrét jelenségeket ragad meg átütő erejűnek szánt demonstratív példaként. Elidegenedett életszférákat, sőt társadalmakat érzékel, amelyek nagy elidegenedett társadalommá állnak össze. Általános tapasztalata, hogy az emberek idegennek érzett szerkezetekben, belső meggyőződés nélkül élnek.

A „néma", a „hallgatólagos", a „tacit" elidegenülés miliőivel szemben való útkeresés csak egy másságon való állandó munkálkodással volt lehetséges, ha tetszik, forradalmi mássággal, a boldogság egy fajtájával. A fiatal értelmiségi, Kiss Árpád alapvíziója egy olyan magyar társadalom, amelyik széleskörűen és általánosan nem jut el a saját belső lényegét kifejező élethez, ebben kezdte meg a maga egzisztenciális vándorlását. Az autentikus és meggyőződéssel hitelesített létezés (magától értetődőnek gondolt és érzett) hiánya létfeltétel, igazi 'condition humaine' ebben a társadalomban.

A „néma", a „hallgatólagos", a „tacit" elidegenülés miliőivel szemben való útkeresés csak egy másságon való állandó munkálkodással volt lehetséges, ha tetszik, forradalmi mássággal, a boldogság egy fajtájával. A fiatal értelmiségi, Kiss Árpád alapvíziója egy olyan magyar társadalom, amelyik széleskörűen és általánosan nem jut el a saját belső lényegét kifejező élethez, ebben kezdte meg a maga egzisztenciális vándorlását. Az autentikus és meggyőződéssel hitelesített létezés (magától értetődőnek gondolt és érzett) hiánya létfeltétel, igazi 'condition humaine' ebben a társadalomban. Az így érzékelt és értelmezett elidegenülés nyomban felhívás is az egyén számára, hogy éljen a maga filozófiai, egzisztenciális szabadságával és szabaduljon meg az elidegenedéstől.

A fiatal Kiss Árpád útja, az *Igazság költészet nélkül* (*Kiss*, 1999) tanúsága szerint, egy autentikus ember vándorútja az elidegenedett életek között, szemlélődő elidegenülés-kritika, peripatetikus szembesítése az embereknek saját létállapotukkal.

Az egyik alapdefiníció így hangzik: „A szabadságot pontosan meghatározni valószínűleg senki sem tudja, mégis van olyan értelme, amelyet mindenki kénytelen elfogadni. Ebben az értelemben nem vagyunk szabadok." (*Kiss*, 1999, 321. o.) Ebből azonban éppen nem egy elidegenültnek mondható élet következik, hanem az autenticitás hiányának megszüntetése: nem vagyunk szabadok az általánosság egy külön konkretizálandó szintjén, ezt felismerve azonban már igenis elindulhatunk valamerre.

Az *Igazság költészet nélkül* egyik legfontosabb szereplője így támad ennek az attitűdnek: „Élni, mert az élet jól esik, ez marad az ön filozófiájából, és ön itt űzi a legnevetségesebb foglalkozást, amelyet ismerek: fillérekért kiszolgálja mások gyermekeit, és eladogatja azt a keveset, amit tud…" (*Kiss*, 1999, 302–303. o.) Az ő számára hiányzó magyarázat a mi számunkra megvilágító: „élni, mert az élet jól esik" – ez mindenképpen idegenség nélküli élet.

Az elidegenedés szemlélete értelmiségi filozófiájának lényegi további kérdései is feltűnő rendben sorakoznak fel az az *Igazság költészet nélkül*ben. E kérdések nem szisztematikus vagy diszciplináris problémák (bár természetesen egy magasabb szintről tekintve éppen érintkezésbe kerülhetnek azokkal), ezek az értelmiségi létezést megalapozó filozófia megkerülhetetlen kérdései.

Ha például az elidegenedés állapotát általános társadalmi állapotként érzékelem, a lelkiismeretes intellektus első nagy kérdése az: vajon jó-e az érzékelésem? Vajon nem én vagyok-e a hibás? Nem én látok valamit rosszul valamelyik saját, személyes problémám fénytörésén keresztül? Ezek a mindennapi életben és a mindennapi nyelvben mindenki által megfogalmazható kérdések. Ha e feltevésen túljutott, megjelenik az intellektuális lelkiismeret (természetesen Nietzsche fogalmát használjuk itt) második számú alapkérdése: honnan tudom, hogy általános ítéletem helyes? Nem követek-e el valamilyen intellektuális tévedést? Ha ezen az akadályon is túljut az autentikus élet embere, felmerül az alaphelyzet harmadik számú alapkérdése: nem veszélyeztetek-e valakit ezzel a felfogással? Nem jár-e felelősséggel az én számomra ennek a most már valódi bizonyosságnak a képviselete?

A nem-adekvát, elidegenedett magatartások kritikája természetesen a nem-adekvát intézmények és aktorok kritikáját is magába foglalja. Kiss Árpád azonban itt is megfordít egy közkeletű logikát. Anélkül, hogy felmentené az elidegenült intézményeket és struktúrákat, közkeletű, ám szemében eleve elidegenedett emberi magatartásokat támad.

Egy fontos példa: „Az emberiség minden időben a nyers, a legkegyetlenebb eszközöktől sem visszariadó egyének vezetését tűrte vagy igényelte. Politikusok, katonák, papok, gazdasági vezető emberek, mindegy. És az ideálok! Parsifal oktalanul gyilkolja le első ellenfelét, boldogtalanságba taszítja jótevője lányát, az első iránta felébredt tiszta szerelmet, megrepeszti anyja szívét, megnyújtja mindazoknak szenvedését, akiknek gyógyulása tőle függ – annyira elfoglalja saját emelkedése, és annyira feltétele a Grál-királyság elnyerésének az ilyen áron való megtisztulás! Faustot is égbe emelteti az emberek képzelete […] Ahhoz, hogy más világ kezdődjék, az embernek a sikertelenség, a visszariadás, a gátoltság bűvöletében kellene élnie! Hősként kellene tisztelnie azt, ami megértésből lemond versenytársa javára szerelméről, átengedi vezető helyét annak, aki arra vágyik, és szeretettel simogatja meg mindazokat, akik elragadják előle törekvései tárgyát…” (*Kiss*, 1999, 243. o.) Mindezzel erős tézist fogalmaz meg: nem csupán egy nem elidegenült, autentikus lét értelmiségi filozófiájának igényét mondja ki ismét, de nyilvánvaló gondolatkísérletként a nem-elidegenült magatartás általános eszményként való elképzelésével társadalmi állapotként anticipálja az elidegenülés megszüntetését. Napjainkban, minden intézmény szent tiszteletének korában különösnek hathat ez a tematizálás, ez azonban nem változtatja meg igazságértékét.

Ez a filozófia az elidegenülés megszüntetésének előrehaladó gyakorlatával mindenképpen az ember „belső” lehetőségeinek tágítására törekszik (aminek hagyományos filozófiai tematizálása nyilvánvaló módon a „szabadság” problémája) (lásd: *Kiss*, 2007). Amennyire erősödik a belső lehetőségek kiépítésének relevanciája (az egzisztenciális szabadság és az „elidegenedett”-nek érzett és felismert viszonyok elutasítása), annyira zsugorodik össze a külső lehetőségek értékelése és strukturális szerepe. Ezért rokon ez az értelmiségi filozófia a pszichológia minden olyan törekvésével, amelyek meghatározott traumák megjelenésére a belső szabadság kiterjesztésével válaszolnak. (Ami igaz azonban az egzisztenciális gondolkodó Kiss Árpádra, nem igaz a pedagógiai tudósra, de mint nyilvánvaló, ebben a tanulmányban azzal nem is foglalkozunk).

Kiss Árpád szemlélődő elidegenüléskritikája egy sor jelenséget vesz sorra, s igazán drámaivá mindig azokon a helyeken válik, amelyek egy erre vonatkozó reflexió nélkül egyenesen normálisnak, sőt, akár még „haladás”-nak is tűnnek.A motorizáció és annak a hétköznapokra gyakorolt hatása előkelő helyen áll e jelenségek között: Az új elidegene-

dés a modern idők vonzó, új módon designolt leírásának hullámán jelenik meg: „Diadalmas ember! Már nem kell megállnod fáradt vándorként a megtett útszakasz végén, hogy a magaslatról visszatekintve a táj szépségével kárpótold lábaid elvesztett erőit! Nem kell megpihenned, hogy célba jutás előtt még egy utolsó mély lélegzetet végy és közben kinyílj a naplemente tűzvarázsa felé, vagy nem kell időt vesztegetve noszogatnod az apostolok lovát és képeket keresned a káprázatosan kivilágított emberi település fényei és árnyai nyelvi kifejezésére! Nem kell észrevenned és gondolataiddal követned a szelíden csillogó folyóvíz sötétsége torkolását." (*Kiss*, 1999, 224. o.) Az új életforma inautentikus vonásai felszínre kerülnek: „Új ember! Hatalmas luxuskocsin robog végig a neki épített széles úton. Korán ritkuló haja alatt, gyűrött homloka mögött, idegesen érzékeny idegrendszerében vágyak fogalmazódnak valami más után: a paraszt életének teljességét és egészségét, eszközökben fogyatékosabb idők kiegyensúlyozottságát keresné, de tudja, hogy lehetetlent kíván […] Előre! Mit jelent ez a szó?" (*Kiss*, 1999, 225. o.) Az inautentikus lét a fogyasztói társadalom és e társadalom kritikájának előképét vetíti előre: „Akik nem ismerik a jóllakottságot, az elért célt köszöntik benne alázatos tisztelettel. Ő a csúcs, amely felé tartanak. Irigylik. Nemzedékek apró munkáját fektetik be abba, hogy valaki közülük foglalja el helyét. Ilyenkor nagyon büszke lehet új emberünk Ha nem így lenne, sietve kiszállna a kocsiból, meghúzódna egy védett kapualjban és nem jönne elő, míg valaki nem lépett bele minden erejével a gépkocsiját elrepítő gázpedálba. Ekkor jókedvűen elindulna az ellenkező irányba." (*Kiss*, 1999, 225. o.) Az általánosítás – ha nem is a hatvanas évek egydimenziós emberének víziójával – nembeli értékek megsemmisülését diagnosztizálja: „Repül a bűvös doboz sok kilométeres sebességgel gondosan kiválasztott cél felé, el az otthontól, a békétől, az elmélyüléstől, el önmaga keresésétől…" (*Kiss*, 1999, 225. o.) A új „homo" meghatározása pedig ebben az értelmiségi elidegenülés-filozófiában így hangzik: „Istenek? Nem, nagyon nyomorult lények. Már nem egészen emberek: valamivel többek és sokkal kevesebbek." (*Kiss*, 1999, 225. o.)

Az elidegenülés peripatetikus kritikája alapszólama az *Igazság költészet nélkül*ben különös erővel határozza meg Nagyvár (Balassagyarmat) leírásait. Ez igazi, teljes miliő, elidegenedés-izotóp. Egy jellemző példa: „Komolyan játssza végig élete drámáját, bár tudja, hogy minden életnedvét egy kívüle folyó, kegyetlenebb létküzdelem eredményeiből szivárogtatják feléje. Társadalmi hullámtörői legyengítik, elviselhetővé teszik az emberi állapotot, amely minden oltalom nélkül a semmiben a semmiért viselt szenvedés […] Mindenki mindenkit ismer, tudnak rólunk…" (*Kiss*, 1999, 243. o.)

Az autentikus és meggyőződéssel hitelesített létezés (magától értetődőnek gondolt és érzett) hiánya létfeltétel, igazi 'condition humaine' ebben a társadalomban. Az így értelmezett létfeltétel mélyen belenyúlik a szerelem, a párválasztás, a karrier, a barátság vagy a család szféráiba is. A mű kinagyított esettanulmányaiban ebből a szempontból az a különlegesen érdekes, hogy azok hősei majdhogynem „alvajárók" e kifejezés korabeli Hermann Broch-i értelmében, hiszen maguk sem tudják pontosan megfogalmazni, vajon miért is nem képesek megvalósítani azt az autentikus létezést, amelyet pedig maguk akarnak a legjobban, és ami a valódi boldogságát jelentené számukra.

Az értelmiségi elidegenedés-filozófia következő tárgya az autenticitás hiányának következő minősített lehetősége, miközben az inautentikus, az elidegenedett, a nem-lényegi magatartás állandó diagnózisából lassan kirajzolódik a helyes élet alapelveinek immár teljes rendszere is. A szinte minden szempontból kiváló Gyakorlóról a diagnózis a következőket állapítja meg: „…mai életünk egyik következményeiben alig lemérhető leszegényedése […] belülről nézve az igazi önzetlenség szelleme tűnt el, az odaadó szolgálat az ügynek, eszményeknek; érthetetlen vagy értelmetlen az önkéntes áldozatkészség látszólag nem megfogható célok érdekében: az emberiség, a szabadság, a jog és igazság üresen csengő szók ezeknek a szorgalmas családapáknak…" (*Kiss*, 1999, 279. o.) Az autenticitás e hiányosságaira szinte alig van kifejezésünk, még talán a nemesebb 'konfor-

mizmus’ terminus lenne alkalmas e jelenség jelölésére: „Vannak dolgok, amelyek előbbre valók egyéni és családi kis érdekeknél […] Bizonyos kérdések megítélésében […] nincsen helye idegen befolyásolásnak….” (*Kiss*, 1999, 279. o.)

Az elidegenedés-kritika távolról sok irodalmi példára emlékeztet, olyanokra is bizonyosan, amelyek nem is juthattak Kiss Árpád eszébe. Így az *Igazság költészet nélkül*, ha erre a perspektívára összpontosítunk, akár még Csicsikov utazgatásaira is emlékeztethet Gogol *Holt lelkek*jében, ahol az alvajáró jellegű elidegenülés természetes létállapot, de amellyel szemben Kiss Árpád, kettős tagadásként, mindenkor felvillantja a szabadság, a kiszabadulás, a felszabadulás lehetőségét is.*(3)* A magának az életnek megfelelő elvekért harcol, a felszabadulást érdemileg az emberek saját döntéseinek szintjére helyezi. A határozottabb fogalmiság itteni hiánya csak másodlagos (és mint másodlagos tulajdonság nagyon fontos), ami primer, az a fontos, a helyes életnek az elidegenedés kritikájából kibontott, de jól felismerhető fogalma és jelensége. A teremtő fejlődés előrehaladó dialektikája kitölti a pozitivitásnak azokat a szabad tereit, amelyek kivezetést jelenthetnek az elidegenedett állapotból (ebben is megmutatkoznak a megmerevedett fogalmiság hiányának előnyei, hiszen – a teremtő mozgással ellentétben – a fogalmiság maga is elidegenedik, ideologizálódik, azaz elveszíti arra való képességét, hogy az egymást váltó helyzetek mindegyikében a helyes élet alapelveinek megfogalmazásaivá válhasson). A teremtő fejlődésben szereplő „élet” éppen az elidegenedés feltételezett közegében konkretizálódik. Az élet „érdeke”, „értéke”, „iránya” mindig csak egy konkrét helyzetben értelmes lehetőség, sohasem általában: „Az életnek mindig magának kell megtalálnia a maga formáját, ha akarod, önmagát. Nem hiszem, hogy életre való népnek kívülről, felülről kell megszabni fejlődési irányát. De akkor mivel igazolná magát a sok hódító, zsarnok, népboldogító és vezér? Hidd el, hogy az igazán ható életerők tudattalanul vagy lassan tudatosulva megássák a maguk medrét. Nekünk – ha segíteni akarunk – tanulmányozni kell ezeket az erőket, könnyíteni kell haladásukat…” (*Kiss*, 1999, 328. o.)

Kiss Árpád azonban nem elégszik meg teljesen az inautentikus, elidegenedett életformák közötti utazgatással, mintegy „felfedezve” azt maga vagy a művelt olvasók számára. Kiemel két olyan területet, amelyekkel konfrontálódva mintegy természetesen és magától értetődően kerülünk az inautentikus, elidegenült lét járszalagjára.

Az egyik ilyen hatalmas szembesülést a halállal való szembenézés jelenti: „A halál: nem vagyunk a rokonai. Kétségtelenül barátkozunk vele. Nem lassan, apró elváltozásokon, alig észrevehető gyengüléseken keresztül haladunk feléje […] Itt van. Melletted elhulló emberek már a karjában vannak. Látod magadat kiterítve, és elképzeled magad nélküle. Nincs ebben semmi. Miért baj ez? A világ nem veszi észre eltűnésedet, és akik sajnálnak, azok saját magukat siratják csak benned. Okosabb ember oktalanabbul élne ilyenkor. Mámorban […] Miért nem teszed te is? Miért nem adod fel az életedet. Te ne, nem hiszed, hogy te is […] Lehet, hogy igazad van. De menekülj meg a haláltól! Mámorral vagy anélkül. Menekülj meg az életért való rettegéstől. Szabadítsd fel magad. Ne félj. Járj karon fogva azzal, aki addig uralkodik rajtad, amíg rettegsz tőle. Mosolyogj azon, hogy néha gyáva vagy, és ne légy büszke arra, hogy máskor nem ijedsz meg. Lépj rokonságra a halállal. Légy ember: képzeld el minél gyakrabban a világot magad nélkül, magadat senkinek! Felbomlasz, soha vissza nem térően eltűnsz. Így nyitott szemmel és nyugodtan járhatsz utadon.” (*Kiss*, 1999, 187. o.) A halálfélelem tehát Kiss Árpád szemében az egyik valóságos, létező oka a nem-autentikus létezésnek. Ebben az összefüggésben a félelem mozzanata önmagában is lényeges. Az elidegenedés elementárisan következménye nagyobb és kisebb félelmeinknek. Óhatatlanul Bibó István jut eszünkbe, aki ezen a ponton valóban termékeny párhuzamként jelentkezik Kiss Árpád elképzeléseihez. Sajnálatos, hogy miközben az ő demokráciaelméleti koncepciója a politikai félelemről az 1989-es rendszerváltás egyik legfontosabb szellemi mozzanata volt, valóban e célra irá-

nyuló kutatások azóta sem kívánták megmutatni a félelem konkrét társadalmi hatásának mechanizmusait.

A másik igazi nehézség és kihívás az autentikus élet számára az a jelenség, amit igen sok néven illethetünk, de talán a torz elismerési vágy itt a legmegfelelőbb kategória. Az egyik holt lélek esetében ad hominem teszi fel a következő kérdést: „Lehet-e elszomorítóbb tünetre rámutatni, mint ennek a művelt, idegen emberek bánatán keseregni tudó, csak jót és szépet akaró embernek vergődése az érvényre jutás, a hatalom, a név szolgálata el nem fojtható szorításában?" (*Kiss*, 1999, 278. o.) *(4)*

A nem-elidegenedett magatartások egyik legfontosabb forrásvidéke ezért nem annyira a mi éveinkben amúgy is különlegesen könnyen manipulálható alternativitás vagy a részletkritika más fajtái, de a fundamentális ellenélet változatai. Kiss Árpád ellenélet opciói a felszínen szelídek, a mélyben rendkívül elkötelezettek. Mint például a következő példa: „Ahhoz, hogy más világ kezdődjék, az embernek a sikertelenség, a visszariadás, a gátoltság bűvöletében kellene élnie! Hősként kellene tisztelnie azt, aki lemond vetélytársa javára a szerelméről, átengedi vezető helyét annak, aki arra vágyik és szeretettel simogatja meg mindazokat, akik elragadják előle törekvései tárgyait…" (*Kiss*, 1999, 243. o.) A torz elismerésvágy reflexei megjelennek a közösségi magatartásokban és a történelemszemléletben is: „Én nem hiszek a történelemnek. Nem tudom, mit kellene tenni. Talán ez természetrajz? Az életért folyó küzdelemben megsemmisül a gyengébb. Mindig a gyengébb, és sohasem az, akinek nincs igaza. És milyen eszközökkel folyik ez a harc! A történelem olyan leckék sora, amelyekből az ember megtanulja mindazokat a szörnyűségeket, melyeket elődei követtek el. Megtanulja, hogy ne legyen különb elődeinél." (*Kiss*, 1999, 257. o.) Kiss Árpád ennél a gondolatnál sem törekszik közvetlen filozófiai (vagy – ami ennél a példánál ráadásul nagyon is indokolt lenne – pedagógiai) érdemekre. Mégis meghökkentő az az észrevétele, amit szinte soha nem artikulálnak: a történelem puszta korrekt ismertetése és tanítása is már betölt legitimáló funkciót… Az elidegenedés értelmiségi szempontú és értelmiségi magatartásokat konstitutáló kritikája tehát más nagy példák mellett Kiss Árpádnál is kultúrkritikai és történetfilozófiai dimenziókat tölt be: „csak azokat emlegetném, akik jót tettek vele [az emberrel – K. E.]: a tudósokat, akik igazat tanítottak, az írókat és művészeket, akik szépet alkottak neki; hősei lennének a felfedezéseknek és találmányoknak; a példaképeket a gyógyítás és a tanítás odaadó mesterei közül válogatnók ki; és megemlítenők a nagy filozófusokat, akik – ha nem is tudták megtalálni az élet értelmét –, türelemre intették az embert. Szeretjük azt mondani, hogy a humanitás a tudatosulás és a műveltség útján kifinomult emberszeretet. A történelemnek a humanitás iskolájának kell lennie, ha már nem lehet lebeszélni az embereket az életről." (*Kiss*, 1999, 258. o.)

Úgy véljük, Kiss Árpádnak az értelmiségi létet és egzisztenciát megalapozó filozófiai peripatetikája külön szisztematikus helyet foglal el; nem tartozik sem a diszciplináris filozófiához, sem a diszciplináris pedagógiához (de mondjuk a pszichológiához vagy éppen a szociológiához sem). Az természetesen magától értetődik, hogy bőségesen adódnak közös területei, „átfedései" mindezekkel a területekkel.

Az azonban e sajátos szisztematikus hely meghatározásától függetlenül is lényeges lehet, vajon van-e a Kiss Árpád-i értelemben vett „elidegenedés"-nek, autenticitásnak mint a helyes élet centrumának érintkezése az „abszolút pedagógus" kérdéskörével. Ennek megléte azt bizonyíthatná, hogy az „abszolút pedagógus" magatartása sajátos, egyéni és sokszor nem vagy kevéssé artikulált filozófiai alapokon áll.

Kiss Árpád esetében az értelmiségi elidegenedéskritika és az „abszolút pedagógus"-i mivolt között a tanulás problémája teremti meg a kapcsolatot. Nagyon is jellemző, hogy a tanulás egy definíciójában explicit módon is felbukkan az „elidegenedés" fogalma: „… folytonos alkalmazkodás, nem elidegenedés (!) önmagunktól, hanem mindig újabb kielégítő egyensúlyok elérése." (*Kiss*, 1999, 52. o.) A helyes tanulás nyitott, felvevő, integrá-

ló új egyensúly, nem olyan új állapot, ami addigi személyiségünktől bármilyen szempontból is elidegenít minket. A lehetséges elidegenedés előrehaladó, preventív, profilaktikus elhárítása optimális fejlődésünk feltétele. Egy ilyen folyamat során a manifeszt elidegenedés fejlődési válság és önépítési katasztrófa lenne: „…folytonos teremtődés megy végbe, egy átalakulásban levő rendszer halad az egyszerűbb felől az összetettebb felé. Az egyszerű érzékelés terén is így van – képünk a svájci Jean Piaget-től való –, hogy a személy nem egyszerűen színház, melynek színpadán tőle független, az automatikus fizikai egyensúlyozástól szabályozott darabok játszódnak le: a személy ezeknek a struktúráknak a színésze, gyakran szerzője is; kiigazítja azokat előrehaladásuk menetében tevékeny egyensúlyozással; a külső zavarokkal ellentétes kompenzációkat teremt, folytonos önszabályozást hajt végre. Tágabban a kezdeti struktúrák kiszélesítése megy végbe, melyek különleges esetekként iktatódnak be átfogóbb struktúrába: olyan rendszeren belül, melynek egyensúlya sohasem tökéletes, és olyan valóságos helyzetben, melyben állandók az egyensúlyt megzavaró külső tények…” (*Kiss*, 1999, 50. o.)[5] Nem lehet tehát közömbös, hogy egy ilyen színházi előadás színésze, netán szerzője szabadon alakítja-e ezt a cselekményt, vagy nem képes autentikusan megjeleníteni önmagát.

Jegyzet

(1) Az „abszolút pedagógus” kérdéskörének irányába mutat Kiss Árpád (1999, 267. o.) következő gondolata: „Pedagógussá válni rendkívüli dolog annak a számára, aki az emberi szellem alkotó tevékenységeit és ezek eredményeit megismerte. Úgy is jár a pedagógia művelője, hogy a feje mindig kiáll és a lába mindig kilóg abból, amit megállapodásszerűen a nevelés mesterségének, művészetének vagy tudományának határolnak el.”

(2) Ilyen alapon nyugodtan mondhatnánk azt is, hogy maga a nevelés a gyerek számára a világban lévő idegenség számos szempontú megszüntetése.

(3) „A magyar otthon gyáva: van véleménye, és nem mondja ki; felfogását csak ott hangoztatja, ahol annak nincsen következménye […] A magyar meg tud halni, ha kell – ki nincsen így? – de sorsa irányítását képtelen a kezébe venni. Az úri alázatnak egy maga által kitalált és mentegetett formájával biztosítja szegény ember szegényes vágyainak kielégítését.” (*Kiss*, 1999, 326. o.)

(4) Majd: „Nem lenne-e egyszerűbb az élet, ha az emberi halhatatlanság légköréből a folytonos elhalás semmivel sem vigasztalanabb , de jóval nagyobb szerénységre intő valóságához térnénk meg?” (*Kiss*, 1999, 223. o.)

Irodalom

Kiss Árpád (1999): *Igazság költészet nélkül*. Teleki Alapítvány, Budapest.

Kiss Endre (2007): Egzisztencia és tudomány. Kiss Árpád szellemi arcának meghatározásához. *Új Pedagógiai Szemle*, **57**. június 69–77.